

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Säby kyrkogård

*Säby socken i Tranås kommun
Jönköpings län, Linköpings stift*

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Byggnadsvårdsrapport 2006:95

Robin Gullbrandsson

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Säby kyrkogård

*Säby socken i Tranås kommun
Jönköpings län, Linköpings stift*

Rapport och foto: Robin Gullbrandsson. Grafisk design: Anders Gutehall. Tryckning och distribution: Robin Gullbrandsson

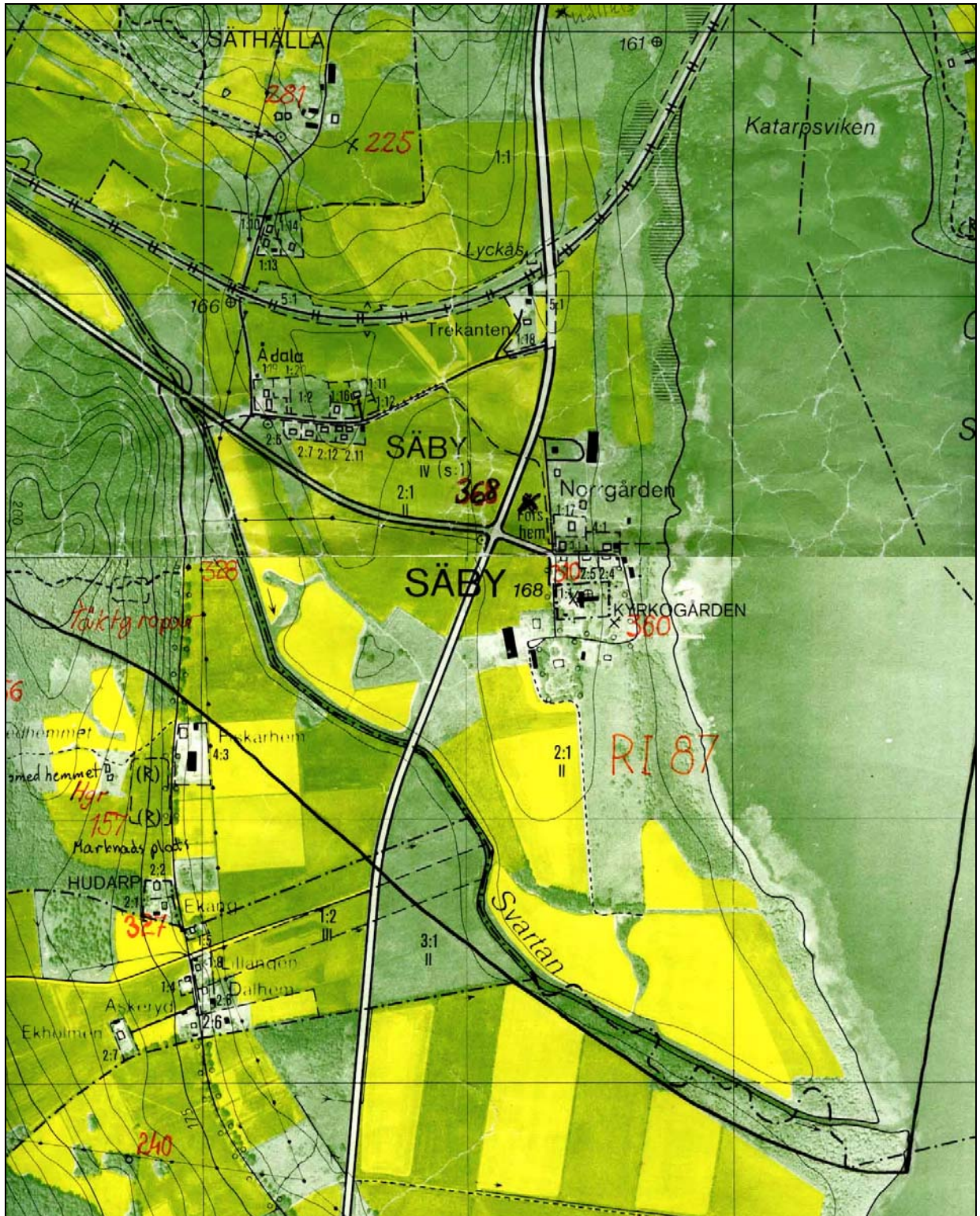
Jönköpings läns museum. Box 2133. 550 02 Jönköping Tel: 036-30 18 00. E-post: info@jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2006

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund.....	5
Syfte.....	5
Inventeringens uppläggning.....	5
Sammanfattande beskrivning.....	6
Säby kyrkogård.....	7
Kyrka och kyrkomiljö.....	7
Kyrkogårdens historik.....	8
Händelsehistorik.....	9
Beskrivning av kyrkogården idag.....	10
Allmän karaktär.....	10
Omgärdning.....	10
Ingångar.....	10
Vegetation.....	11
Gångsystem.....	11
Gravvårdstyper.....	11
Beskrivning av enskilda kvarter.....	12
Kvarter A, B och C.....	12
Allmän karaktär.....	12
Gravvårdstyper.....	12
Kulturhistorisk bedömning och karaktär.....	14
Kvarter D.....	14
Allmän karaktär.....	14
Gravvårdstyper.....	14
Kulturhistorisk bedömning och karaktär.....	15
Kvarter E och F.....	15
Allmän karaktär.....	15
Gravvårdstyper.....	15
Kulturhistorisk bedömning och karaktär.....	16
Nya kyrkogården.....	16
Allmän karaktär.....	16
Gravvårdstyper.....	17
Kulturhistorisk bedömning och karaktär.....	17
Bårhus.....	18
Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården i dess helhet.....	18
Sammanfattning.....	19
Referenser.....	20
Arkiv.....	20
Tryckta källor.....	20
Tekniska och administrativa uppgifter.....	20

Utdrag ur Ekonomiska kartbladen Gripenberg 7E 6j och Traneryd 7F 5j.

Inledning

Bakgrund

På uppdrag av Linköpings stift genomför Jönköpings läns museum en kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer inom stiftets del av Jönköpings län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2004 och det beräknas avslutas under år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkobyggnaderna och kyrkogårdarna som omfattas av Kulturminneslagen. Lagen gäller de kyrkobyggnader, kapell och kyrkogårdar som är tillkomna före utgången av år 1939 samt de som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarna syftar till att lyfta fram kyrkans och kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden, att få en överblick av stiftets kyrkobestånd och kyrkogårdar samt att sammanställa den enskilda kyrkans och kyrkogårdens historia. Inventeringen är avsedd att utgöra ett underlag i församlingens förvaltningsarbete och i de vård- och underhållsplaner som församlingarna arbetar med att ta fram. Inventeringarna ska vidare kunna användas i handläggningen av kyrkoantikvariska ärenden och för att bedöma var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning

Rapporten omfattar en historik över kyrkogården, beskrivning av de olika kvarteren, fotografier och en kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit Länsstyrelsen i Jönköpings läns arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv. Utöver arkiv har uppgifter hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast ett litet antal bilder använts i rapporten. Linköpings stift, inklusive respektive församling, samt läns museet har rätt att fritt bruka fotografierna. För varje kyrka och kyrkogård skrivs vardera en delrapport med en kortfattad beskrivning av kyrkomiljön och en mer omfattande över kyrkan. För varje kyrka och kyrkogård görs en sammanfattande kulturhistorisk bedömning där de kulturhistoriska värdena lyfts fram. Förutom delrapporten görs delar av inventeringsmaterialet tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Den kulturhistoriska bedömningen görs i samarbete med representanter från Linköpings stift, Länsstyrelsen i Jönköpings, Östergötlands och Kalmars län samt läns museerna i Kalmar och Linköping. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till dels varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Den kulturhistoriska bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda gravstenar utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort. Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karakteriseringen tas beslut om vilka åtgärder som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

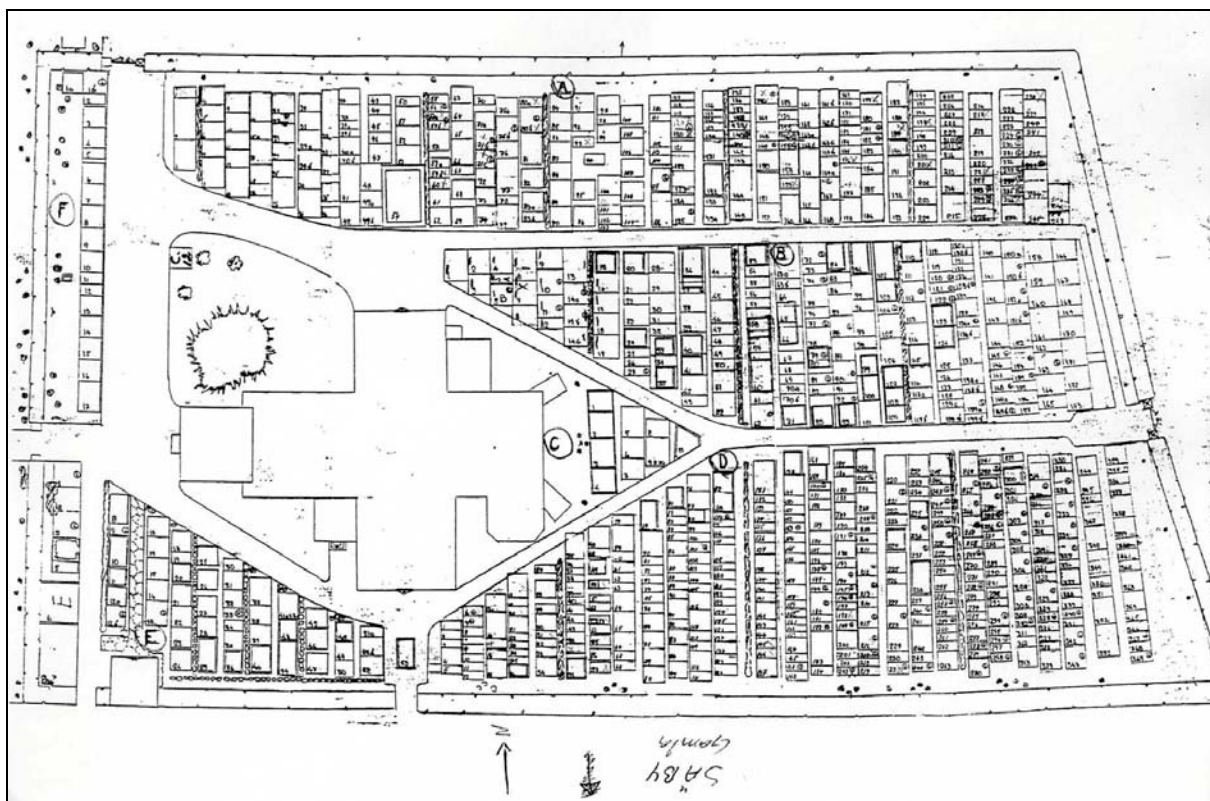
Fältarbete och rapporter har utförts av antikvarierna Jonas Haas, Robin Gullbrandsson, Ia Manbo och Mattias Sörensen vid Jönköpings läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Sammanfattande beskrivning

Fastighetsbeteckning: Tranås Säby 6:1

Säby socken, Tranås kommun, Tranås kyrkliga samfällighet, Vedbo och Ydre kontrakt, Linköpings stift, Jönköpings län.

Säby kyrkogård har liksom kyrkan medeltida ursprung. Dagens karaktär är dock från 1800- och 1900-talen. I söder är ansluter en ny kyrkogård från 1933, ritad av arkitekt Johannes Dahl, Tranås, vilken även svarat för bårhuset från 1921. Kyrkogårdens båda delar omsluts av kallmurar samt delvis av trädrader. Ingångarna är rikt utstyrda med putsade stolpar och smidda grindar. Gamla kyrkogårdens västra hälft, kring kyrkan, präglas av resliga vårdar från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Flera typer finns företrädda och titlar är snarast regel. I den östra hälften finns ett påtagligt inslag av allmänna linjegravar. Nya kyrkogården har en stram uppbyggnad med inbördes uniforma men sinsemellan olika kvarter och en sentida minneslund. Medan gamla kyrkogården speglar en gången tids hierarkiska samhälle så präglas den nya av folkhemmets ideal. De en gång allenarådande grusbäddarna är i sen tid slopade och de få gångarna asfalterade.

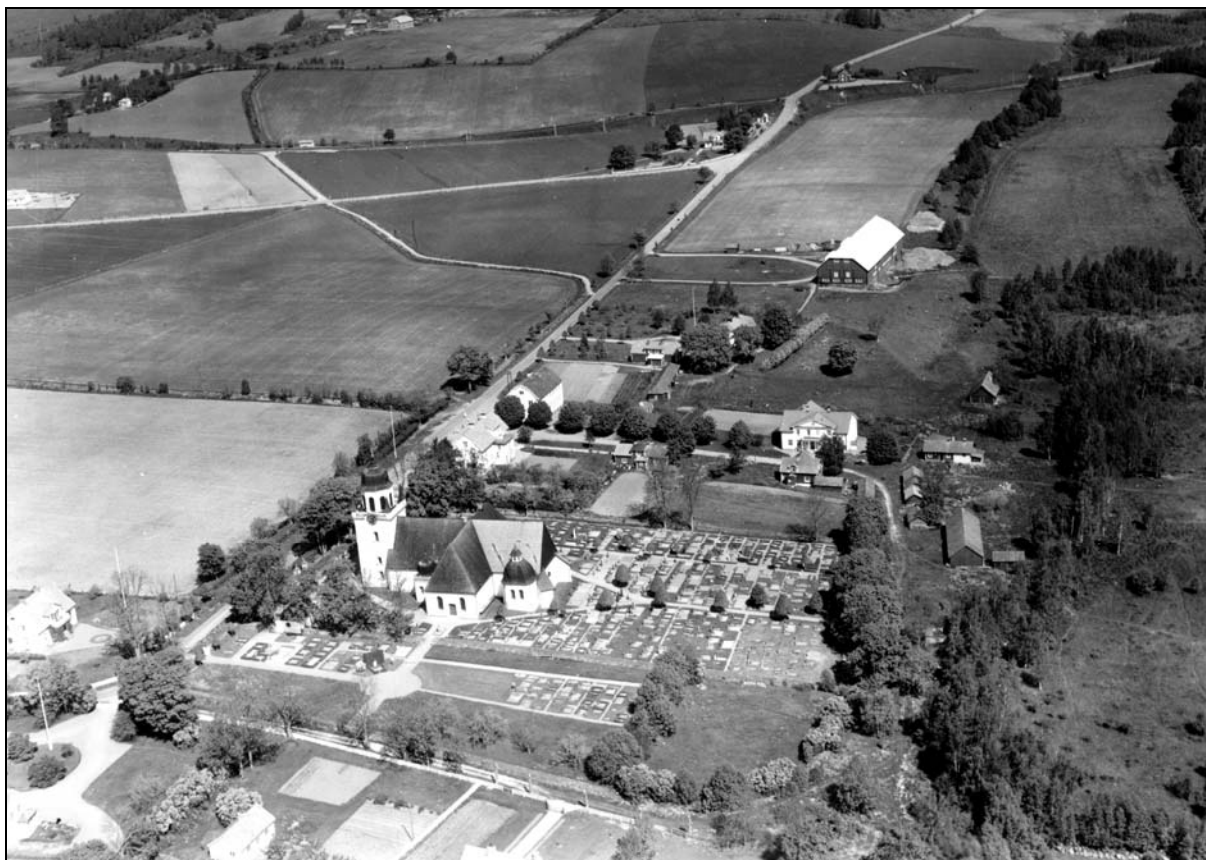

Gravkarta över Säby kyrkogård, upprättad innan 1960-talets igenläggningar av grusytor.

Säby kyrkogård

Kyrka och kyrkomiljö

Säby socken upptar den nordöstra änden av såväl Jönköpings län som Tranås kommun. Naturliga gränser utgör Holavedens skogar i norr och sjön Sommen i öster. Socknen är starkt kuperad. Centralt ligger Säbysjön, i vilken Svartån mynnar från väster och rinner vidare åt norr till Sommen. Området kring sjön och dalgången är helt uppodlad och utgör den största slätten i bygden. Åkerarealen ökades kraftigt i och med sänkningar av Säbysjön på 1800-talet. En stor rikedom av fornlämningar fr o m senneolitikum och med tyngdpunkt i järnåldern visar på platsens betydelse. Det är vid sjöns västra strand som kyrkbyn är samlad. Sockennamnet uppträder första gången i skrift 1335 som "Saeby" och betyder "byn vid sjön". Under stormaktstiden kom socknen att domineras av flera säterier. Störst är Gripenberg i väster med Carl Gustaf Wrangels välbevarade barockslott i trä. I senare tid har godset ägts av släkten Hermelin, vilken även innehaft Restad i socknen. Ett annat gammalt säteri är Tranås vid Svartåns utlopp i Sommen, vilket ägts av släkterna Klingspor och Stockhaus-Åberg. Vidare kan Åbonäs och Traneryd nämnas, det förra i senare tid ägt av släkten Åberg. Gården Sätthälla i anslutning till vägarna från Gränna, Mjölby och Eksjö tjänade som gästgiveri. Säbydalen är klassad som riksintresse för kulturmiljövården. Östra stambanans dragning 1874 fick stor betydelse för bygdens utveckling. Tre stationssamhällen växte upp, vilket minskade kyrkbyns centrala roll. Redan 1849 hade Säby marknad flyttats till Tranåskvarn där en viktig vägknut var belägen. Med järnvägen kom byn snabbt att expandera, 1882 till köping och 1919 till stad. Sedan 1884 har Tranås egen begravningsplats. Gripenberg i väster blev snabbt centrum för jordbruksbygden med spannmålshandel. Kring hållplatsen Sommen uppe i nordost växte en trävaruindustri fram liksom många sommarbostäder.

Flygfotografi från omkring 1950. Säby kyrkby med prästgård och löneboställe nere till vänster samt två skolbyggnader och ålderdomshem i norr tillika två längor med kyrkstallar i öster. Kyrkogården upptogs till stor del av grusbäddar med inramning i form av häckar eller huggen sten. Nya kyrkogården är bara delvis utnyttjad. Observera Hejdes ensamma grav med rygghäck. I de östra delarna ligger de allmänna linjegravarna.

Kyrkbyn ligger samlad mellan Säbysjön i öster och väg 32 Eksjö-Tranås i väster. Längst i söder, i änden av en delvis bevarad allé från landsvägen i norr, ligger prästgården. Mangårdsbyggnaden från 1806 tillbyggdes ca 1850 och utgör nu en 1 ½ plans salsbyggnad i timmer med frontespis och sadeltak. Fasaderna är klädda med gul locklistpanel, taket täckt med tvåkupigt lertegel. Norr om prästgården, vid alléns östra sida ligger kyrka och kyrkogård, på motsvarande sida i väster arrendatorsbostället med 1 ½ plans salsbyggnad från 1928, frontespis, ljus locklistpanel och sadeltak. Längs vägen sträcker sig sedan en öppen yta, det är den gamla kyrkvallen. Ursprungligen kantade kyrkstallar dess västra sida, idag syrenbuskage. Mot dess östra sida vänder sig två generationer skolbyggnader. Den äldsta, som även var sockenstuga, är timrad i två våningar 1828. Den yngre uppförd i två våningar 1926. Den yngre skolan ansluter i utförandet till den äldre. Båda har gulmålad locklistpanel, vita klassiserande detaljer och brutet tak med enkupiga cementpannor. Den ena är i dag församlingshem, den andra bostad. I slänten öster om skolbyggnaderna står ett reveterat f.d. ålderdomshem från ca 1890, vilket fick nuvarande klassiserande framtoning vid en ombyggnad på 1920-talet. Ytterligare en gård finns i anslutning till detta. Nordost om kyrkogården står två generationer kyrkstallar längs med vattnet. De äldsta i norr utgörs av tre rödfärgade timmerbyggnader från 1800-talets mitt. De bär sadeltak med enkupigt lertegel. Den yngre längan från 1930-talet bär rödfärgad locklistpanel och sadeltak med enkupigt lertegel. Sistnämnda rymmer sedan 1981 vaktmästeri och vattenklosett.

Säby kyrka består av ett långhus med fullbrett rakslutet kor i öster, korsarmar och i väster ett torn. Långhusets äldsta del är från tidig medeltid medan det i övrigt tillbyggdes och fick nuvarande kor under 1400-talet. Därvidlag slogs valv, vilka målades av mästare Amund eller en lärjunge. Norr om koret finns en samtida sakristia. Korsarmarna tillkom under 1600- och 1700-talen. I söder restes två gravkor i anslutning till kyrkan, det Wittingska 1746 och det Wrangelska 1748. Tornet med sin originella barockhuv stod klart 1756. Balustraden med hörnpyramiderna och urtavlor är kyrkans främsta kännetecken. Tornet och de branta sadeltaken ger exteriören en barockprägel. Alla takfall är täckta med kluven spån. Murarna är vitputsade och har sena 1800-talsfönster med nygotiska gjutjärnsbågar. I inredningen märks vid sidan av kalkmålningarna bl.a. Jerk Werkmästers målade korfönster från restaureringen 1931 och predikstolen i renässans.

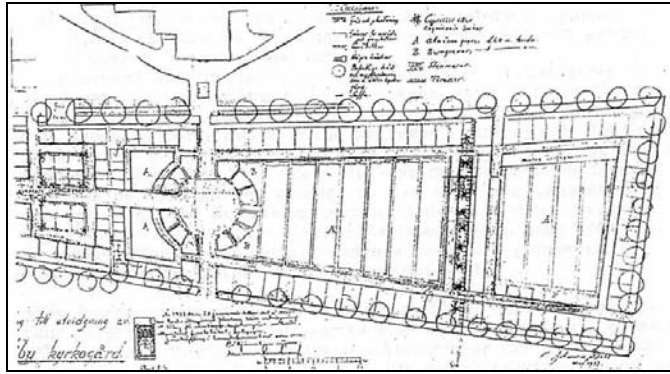
Fotografi av B Berthelson från 1943. Gräset tillåts växa över hela kyrkogården, här bland allmänna linjens vårdar i kvarter D. ATA.

Kyrkogårdens historik

Säby kyrkogård är liksom kyrkan av medeltida ursprung. Om dess utsträckning kan vi sluta oss till från en lantmäterikarta från 1640. Där syns att den östra kyrkogårdsmuren går alldeles invid koret. Samma karta visar en möjlig tiondebod vid västra muren. En stapel skall ännu efter tornets byggande ha stått i kyrkogårdens sydvästra hörn. Grundstenar lär ha påträffats vid gravgrävning. I samma område skall man ha gravlagt alla de som dog under pesten 1710-11. Murade grindstolpar med huggna kalkstenskrön skall ha tillkommit 1691. Innan Säbysjöns sänkningar under 1800-talet låg kyrkogården endast ett 20-tal meter från strandkanten. På en karta från 1842 ser man att kyrkogården fått en kraftig utvidgning åt öster. Under den driftige prosten S G Mellins tid 1837-56 skedde en ny utvidgning åt norr och öster 1855 i samband med en kraftig sjösänkning. De östra grindstolparna flyttades med. Prosten Mellin smidde de tre grindarna 1831-32. Kallmur och trädkrans torde vara samtida med utvidgningen 1855.

På ett fotografi från 1911 kan man se området kring koret. Kvarter D i söder var långt in på 1900-talet allmän gravyta, den s.k. allmänna linjen med

gratisplatser. Kvarteret upptogs på bilden av de en gång så vanliga träplanksvårdarna. Endast ett ringa antal är idag bevarade. Kvarteren åt norr uppvisar enskilda gravar med resliga stenvårdar. På fotografier från 1943 och flygfotografier från samma tid kan man se att i princip alla gravrätterna har grusbädd. Detta gällde inte de äldre allmänna gravarna i samma utsträckning. Ännu 1943 växte gräset högt mellan vårdarna och små jordkullar reste sig över många av gravarna. 1921 fastställdes ritningar till ett bårhus som uppfördes i kyrkogårdens sydvästra hörn.

Arkitekt Johannes Dahls förslag till utvidgning från 1922.

Efter en planeringstid på tio år kom en utvidgning till stånd 1933. Denna förlades längs kyrkogårdens södra sida och projekterades av arkitekt Johannes Dahl, Tranås. Det var samme man som ritat bårhuset. I stora drag fullföljdes de ursprungliga intentionerna för de västra delarna, en tänkt terrassering slopades. Även den nya kyrkogården var uppdelad i familjegravar och allmänna gravar.

Med början på 1950-talet gjordes flera rationaliseringar på kyrkogården, genom Griftevårdsnämnden i Tranås. Under 50-talet ordnades de allmänna gravvårdarna i kvarter D i raka rader. Vid den tiden hade det stora antalet trävårdar redan fått vika för nya i sten. Gruskvarteren E och F i väster besåddes med gräs. Förbud infördes mot nya stenramar. På 1960-talet sänktes alla befintliga stenramar till gräsnivå och grusytorna ersattes med gräs, varför nu inga grusbäddar finns kvar. De flesta av stenramarna är idag ej synliga. Alla dessa åtgärder föranstaltades av önskan att förenkla den motoriserade gräsklippningen. En stor grusplan nordväst om kyrkan minskades till en grusgång och gången som skilde kvarter A och B sattes igen. 1964 slopades en klivstätta av trä över muren i nordöstra hörnet. 1964-70 fullföljdes nya kyrkogårdens mur i öster. 1967 restaurerades de sex trävårdar som bevarats. Någon gång efter 1988 togs ena raden av lindallén mellan kvarter A och B bort. 1991 gavs efter en lång debatt tillstånd för asfaltering av grusgångarna. Ytan försågs med klistrat grus. 1992 arrangerades en minneslund i nya kyrkogårdens rundel. 2005 rustades delar av kyrkogårdsmuren upp och grindstolparnas kalkstenskrön konserverades.

Händelsehistorik

1691	Murade grindstolpar. (JLM)
1831-32	Smidesgrindar. (JLM)
1855	Utvidgning åt norr och öster. (JLM)
1921	Bårhus ritat av arkitekt Johannes Dahl, Tranås. (JLST)
1933	Utvidgning åt söder, ritad av arkitekt Johannes Dahl, Tranås. (JLST)
1950-70	Grusbäddar slopas. (JLM)
1964-70	Komplettering av mursträckning kring utvidgning. (JLM)
1991	Asfaltering av grusgångar. (JLST)
1992	Minneslund anläggs. (JLST)

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Säby kyrkogård består av en gammal och en ny del. Terrängen sluttar svagt åt väster ned mot sjön. Den gamla kyrkogården är rektangulär med öst-västlig utsträckning. Kyrkan är belägen centralt på den, i grunden medeltida, västra hälften med koret åt öster. Kyrkogården är uppdelad i tre långsmala, öst-västliga kvarter med A längst i norr och D längst i söder samt B däremellan. Invid korgaveln befinner sig det lilla kvarteret C. Sydväst om kyrkan ligger kvarter E med bårhus i sydmuren. Längs västmurens norra hälft sträcker sig kvarter F. Gamla kyrkogården omges av kallmur och trädkrans. Gravarna ligger i rader och domineras av äldre vårdar. Nya kyrkogården sträcker sig längs södra muren och omges likaså av kallmurar. Den är uppdelad i fyra kvarter, de små A och B i väster, det stora D som upptar 2/3 av kyrkogården, flankerad av C längs södra muren och E längs norra. Ett kvarter i nordost, F, är ännu outnyttjat. Mellan de västra kvartererna och D finns en rundel med minneslund. På kyrkogården finns sentida armaturer i ”gammaldags” stadsmässigt utförande.

En av prosten Mellins smidesgrindar från 1830-talet, med äldre grindstolpar.

Omgärdning

Såväl gamla som nya kyrkogården omgärdas av likartade kallmurar, något klenare kring den senare. Kallmuren är utförd i skalmursteknik, är ca 1 meter hög och närmare 2 meter bred. Byggnadsmaterialet utgörs av markbruten granit, somliga block är grovt tuktade. Invändigt är muren fylld med skolsten, överväxt med mossor och sedum. I det nordvästra hörnet finns en sten med inskriptionen ”Organist Nylander 1864” invid densammes grav.

Ingångar

Gamla kyrkogården har tre ingångar, en i väster mitt för tornet, en i nordväst och en i öster mitt för koret. Alla tre har murade fyrkantiga grindstolpar av ca 2 meters höjd, enligt uppgift från 1691. Stolparnas socklar är klädda med kalkstensskivor. Kropparna är spritputsade med slätputsade hörnomfattningar, allt vitkalkat. Stolparna har rikt profilerade krön av huggen röd kalksten med kors i samma material. På stolparna hänger smidda pargrindar med årtalen 1831 och 1832 samt initialerna M I S och D A W. De är exempel på gott smidesarbete och tillskrivs prosten S G Mellin. Nya kyrkogården har tre ingångar, en mitt i väster, en i söder i höjd med rundeln och en i sydost. Väster om bårhuset och i höjd med rundeln är

Tidstypiskt grindpar i smide med årtalet 1933.

1960-talsgrindar i östra änden av nya kyrkogården.

genombrytningar i gamla kyrkogårdsmuren. Till bårhuset ansluter samtida, tidstypiska små smidesgrindar. Nya kyrkogårdens västra ingång är huvudentré och starkt framhävd. Grindstolparna ansluter i utförandet till de gamla, om än förenklade. De är av samma storlek, slätputsade och vitkalkade med avtäckning i form av flacka tälttak av svartmålad plåt. Taken kröns av svartmålade träkors. På stolparna hänger en tidstypisk smidd pargrind med året 1933 och i hörnen hjulkors. Formspråket är högtidligt men stramt. Den södra och östra ingången har enklare, huggna granitstolpar av ringa mått. På dessa hänger smidda pargrindar från 1960-talet, ritade av Gösta Lundin. Formspråket är modernt med enkla spjälor och centerade kors.

Vegetation

Innanför gamla kyrkogårdens murar växer en trädkrans som domineras av lönn och lind. Lönnarna är åldrigast och delvis av imponerande mått. Vidare finns inslag av björk. Trädkransen är bruten längs kvarter F och södra delen av kvarter D. Längs södra kanten av kvarter A växer en rad av lindar, vilka till stor del ingick i en allé planterad under 1900-talets förra hälft. Längst i väster växer där en åldrig lönn. En i sin helhet bevarad och något äldre lindallé kantar den återstående gången mellan kvarter B och D. Ytterligare ett par lindar växer söder om koret. Gamla lindar och lönnar är nödvändiga element som förtätar kyrkogården. Ett par björkar växer i kvarter D. Några regelbundet placerade nord-sydliga rygghäckar avdelar kvarteren inombords. Dessa utgörs av spirea, oxbär och buskrosor med olika storlek. Längs nya kyrkogårdens västra ände växer en rad av lind, planterad vid anläggandet. Kring minneslundan och i kvarter D växer några spridda björkar, i sistnämnda även några rönnar. Från ingången i väster kantas mittgången av idegranshäckar som sedan omsluter rundeln med minneslundan. Kvarter D har rygghäckar av spirea i öster och yngre av buskrosor i väster. I kvarter C avdelas gravarna i större ”bås” medelst häckar av oxbär och spirea.

Gångsystem

Idag återstår endast huvudgångarna medan alla tvärgångar i kvarteren lades igen på 1960-talet. Dessa är sedan 1991 asfalterade, vilket inneburit ytterligare en karaktärsmissig förlust för kyrkogården. Ytan med klistrat grus är nu försvunnen. Det en gång så vanliga gruset står idag ingenstädes att finna. Gångarna förbinder främst ingångarna med kyrkan. Från nordvästra grinden sträcker sig en rak gång längs muren ned till nya kyrkogården där den viker av och sedan följer södra muren till sydöstra grinden. Från östra grinden löper en rak gång fram mot koret där den delar sig i 45 grader och löper fram till korsarmsportarna där likadant vinklade gångar ansluter från väster. I södra spetsen på den romb som bildas ansluter en tvärgång från nya kyrkogården. Där denna möter den raka gången från västra grinden är rundeln belägen. I söder avslutas tvärgången med södra grinden. Från ytan framför tornporten leder en rak gång av tuktad natursten fram till bårhuset.

Gravvårdstyper

Gamla kyrkogården uppvisar en stor bredd av gravvårdar från 1800- och 1900-talen. I de västra delarna dominerar det förra sekelskiftets resliga, polerade vårdar, medan det i öster är uppblandat med allmänna linjens små standardiserade vårdar

Resliga vårdar av polerad svart granit från förra sekelskiftet.

Kalkstensvård i allmänna linjen.

Stram vård från efterkrigstiden.

T.v. parti av kvarter A:s västra del med flat obelisk från 1902 i förgrunden. T.h. gjutjärnsvård från 1853 över prosten Mellins tre hustrur.

och efterkrigstidens likartade, låga vårdar. Det vanligaste materialet är granit, röd, grå och svart, men det finns även ett inslag av kalkstensvårdar. På nya kyrkogården är efterkrigstidens uniforma vårdar nästan allena rådande. Säby kyrkogård speglar genom denna sammansättning 150 år av socknens sociala kultur- och personhistoria. En viktig del av gravkvarterens uttryck försvann dock med igenläggandet av samtliga grusbäddar på 1960-talet.

Beskrivning av enskilda kvarter

Kvarter A, B och C

De Åbergiska gravarna.

Allmän karaktär

Det långsmala kvarter A sträcker sig mellan norra kyrkogårdsmuren och resterna av en allé. Nord-sydliga häckar uppdelar kvarteret i fyra mindre delar. Gravarna är lagda i nord-sydliga rader, som regel med vårdan vänd mot öster. I den västra delen är det övervägande resliga äldre vårdar, i öster med inslag av allmänna linjen. Kvarter B sträcker sig söder om trädraden efter allén och har en med A likartad karaktär. C upptar en triangulär yta invid korgaveln med få, men påkostade gravar.

Gravvårdstyper

De vanligaste vårdarna är från sent 1800- och tidigt 1900-tal. De är resliga, av polerad svart eller röd granit. Framförallt är det obeliskformer som märks liksom stenar med vinkelbrutet krön. I A och B inslag av låga vårdar från 1930-talet och framåt. I västra hälften av A och B är det flera påkostade gravar.

Den äldsta vårdan är ett stort gjutjärnskors i A, rest 1847 över prosten Samuel Gustaf Mellin och dennes tre makor. I anslutning till detta märks de Åbergiska gravarna,

mot öster flankerade av två cypresser. Äldst av dessa är ett nygotiskt gjutjärnskors från 1856 över Johan Adolf Åberg, ägare av Tranås och Åbonäs säterier. Framför korset ligger en marmorhäll från 1893 över sonen och arvtagaren till Åbonäs, kapten Adolph Malcolm Åberg samt dennes hustru Elisa Leontine Caroline Key. Vid sidorna av denna ligger fyra små marmorplattor. En av dem är över sonen, kommerserådet fil. dr. Karl Key-Åberg (död 1927). En annan är lagd över trotjänarinnan Alma Carlander (död 1970). En medeltidsinspirerad häll med vapensköld är rest 1964 över Hans Key-Åberg, fältläkare och skald. Det följande partiet av kvarter A domineras av en kraftigt dimensionerad vård i ljus granit som sträcker sig uppåt. Den är rest 1899 över organisten och folkskolläraren J A Johansson, vilken själv huggit densamma. Inom kvarteret urskiljer sig vidare två nygotiska gjutjärnskors från 1878 respektive 1891 samt en liten vård av kalksten med murgrönsrelief och marmorplatta. Särskilt intressant är de två bevarade trävårdarna, den ena rest 1895 och den andra rest 1898. Närmare ett 30-tal småvårdar kan kopplas till allmänna linjen i den östra hälften, dessa daterar sig från 1929-1935 och är något spridda. Kvarter A uppvisar i sin helhet en rikedom av titlar som speglar socknens mångfacetterade historia och sociala sammansättning, detta vid sidan av de vanligt förekommande hemmansägarna och lantbrukarna. Tre stycken kyrkovårdar, en f.d. kyrkovaktmästare och en ringkarl minner om förtroendeposter knutna till kyrkan. Fem nämndemän, en landstingsman och en häradssdomare representerar viktiga profana positioner. Tre banvakter bär vittnesbörd om järnvägens betydelse. Om indelningsverket vittnar f.d. grenadjären, sergeanten, fanjunkaren och sjukvårdssoldaten. Tre fabrikörer speglar industrins framväxt. Vidare finns spårvagnsföraren och svenskamerikanen, kandidaten, folkskoleinspektorn, gårdssmeden, mjölnaren, skogvaktaren, ingenjören, rättsaren, arrendatorn, bryggmästaren, nattvakten och trotjänarinnan.

Kvarter B domineras till stor del av låga rektangulära vårdar från 1930-talet och framåt, uppblandat med små vårdar från 1902-10 som kan knytas till allmänna linjen. Bland dessa märks några i kalksten, en trävård från 1905 och en liten granitstubbe över två barn. Från tidigt 1900-tal finns två vårdar av kalksten med murgrönsrelief, kors och marmorplatta. Bland de få titlarna märks två arrendatorer som vittnar om socknens godsprägel. Kvarter B:s västra ände har en helt annan karaktär och avskiljs med en häck. Där är det enkom resliga, äldre granitvårdar över mer eller mindre framträdande personer i socknen. Formerna är rikt varierade: obeliskformer, spetsbågar och bautastenar m.m. Vårdarna har följande titlar: två nämndemän, fyra kyrkovårdar, en lärarinna, en småskollärare, en

Parti av kvarter A med olika resta sekelskiftesvårdar. Organisten och folkskolläraren J A Johanssons monument dominerar bilden.

Kvarter B domineras till stor del av låga rektangulära vårdar från 1930-talet och framåt, uppblandat med små vårdar från 1902-10 som kan knytas till allmänna linjen. Bland dessa märks några i kalksten, en trävård från 1905 och en liten granitstubbe över två barn. Från tidigt 1900-tal finns två vårdar av kalksten med murgrönsrelief, kors och marmorplatta. Bland de få titlarna märks två arrendatorer som vittnar om socknens godsprägel. Kvarter B:s västra ände har en helt annan karaktär och avskiljs med en häck. Där är det enkom resliga, äldre granitvårdar över mer eller mindre framträdande personer i socknen. Formerna är rikt varierade: obeliskformer, spetsbågar och bautastenar m.m. Vårdarna har följande titlar: två nämndemän, fyra kyrkovårdar, en lärarinna, en småskollärare, en

T.v. kvarter B från öster med A i fonden till höger. T.h. kvarter C vid korgaveln med påkostade köpegravar.

Granitstubbe över ringkarlen J K Pettersson med fru från 1903.

Vård av kalksten från 1909.

I förgrunden en vinkelbruten vård över småskolläraren A P Johansson från 1910. I bakgrunden kyrkoherde Hallinders hjulkors från 1924.

kronolänsman, en rusthållare, en kamrer, en stationsmästare, en banvakt och en svenskamerikanska. Längst i väster reser sig ett hjulkors i ljus granit över kyrkoherde Th. Hallinder från 1924. Framför detta är en vård från 1860 över en komminister i form av en stubbe med uppslagen bok i marmor och lagerkransar.

Det lilla kvarter C utgör det mest statusfyllda och har enkom påkostade vårdar. Här märks obeliskan över kyrkoherde P N Kallander från 1905, korset över komminister J L Gabrielsson från 1892 liksom den nyklassicistiskt inspirerade resta hällen över inspektor Andersson från 1925. Övriga är bautastenar och vinkelbrutna vårdar över främst nämndemän.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter A, B och C, d.v.s. hela norra hälften av gamla kyrkogården, besitter ett högt kulturhistoriskt värde. Detta genom sin rikedom på olika gravvårdar från de gångna 150 åren. Dessa speglar med sin mångfald av titlar såväl socknens historia som sociala sammansättning. Tydlig är de västra, ”kyrknära”, delarnas högre status kontra de östra delarnas rester av allmänna linjegravar uppblandat med sentida gravläggningar. Det är av vikt att bibehålla karaktären med högresta vårdar i väster, nytillskott skall där ansluta till formspråket hos befintliga vårdar. Som regel bör vårdarna fram till omkring 1930 bevaras på plats, likaså vårdar med titlar. En viss återanvändning av vårdar har skett och kan även i fortsättningen godtas i de fall som det personhistoriska värdet är ringa. I de östra delarna skall man söka vinnlägga sig om ett bevarande av de allmänna linjegravar som ännu återstår, vilka ger ett historiskt djup till området och även speglar socknens mindre besuttna. Särskilt viktigt är bibehållandet av de numera fåtaliga trävårdar som en gång präglade bygdens kyrkogårdar. I övrigt kan nytillskott accepteras i de östra delarna.

Kvarter D

Allmän karaktär

Kvarter D består av gravar i nord-sydliga rader, vända mot öster. Ett fåtal spridda björkar och mot kyrkan ett par lindar ger jämte tre låga nord-sydliga häckar. Till större delen upptogs kvarteret av allmänna linjen, i västra änden av enskilda gravar.

Gravvårdstyper

Klart dominerande är de små vårdar som markerar allmänna linjens gratisgravar. Dessa är från 1912-1928. Man kan utläsa att gravläggningarna tagit sin början österifrån för att sedan starta på nytt 1928 när man utnyttjat sista raden i väster. Vårdarna är av små format, vanligen vinkelbrutna eller i form av liggare. Särskilt bland de äldre är kalksten ett vanligt material, sedan dominerar graniten. Bland de gravlagda träder många hustrur, änkor och barn fram liksom skomakaren och kontorsbiträdet. I flera fall rör det sig om sammanhängande linjer av dessa vårdar. De enda 1800-talsvårdarna utgör en bevarad träplanka liksom en kalkstensvård från 1876 över fabrikör Carl Moberg från Tranås. Ytterligare en trävård finns från

1919. De mer påkostade vårdarna över västra ändens enskilda gravar utgörs av vanliga resliga former i polerad granit från 1920-talet. Titlarna omnämner nämndemannen, hemmansägaren, målarmästaren, kyrkovärden, virkeshandlaren, soldaten och korpralen. Särpräglad är smideskorset över smidesmästaren J A Strömstedt från 1927, förfärdigat av honom själv.

Kvarter D, sett från nordost. Observera småvårdarna.

Kulturhistorisk bedömning och karaktärisering

Kvarter D:s främsta värde ligger i dess ännu påtagliga prägel av allmän begravningsyta. Raderna av små enkla

vårdar från 1912-28 speglar samhällets breda lager i kontrast mot de familjegravar som förekommer längst i väster. Det skall vara en ambition att bibehålla så mycket som möjligt av dessa små vårdar, särskilt när det gäller sammanhängande rader. Nytilskott skall ansluta sig till de befintliga formaten. Särdeles viktiga att bevara är de resterande trädvårdarna.

Kvarter E och F

Allmän karaktär

Kvarter E upptar en triangulär yta med bårhuset i sydväst. Gravarna ligger i nord-sydliga rader med vårdarna vända mot öster. Mellan passagen till nya kyrkogården och grinden i väster sträcker sig ännu en rad. Denna fortsätter norr om grinden som kvarter F. Kännetecknande är de resliga äldre vårdarna.

Gravvårdstyper

I kvarter E och F rör det sig uteslutande om enskilda gravar och mer påkostade vårdar från 1880 till ca 1930, med inslag av senare låga vårdar. Vanligast är de resliga typerna i form av obelisk eller bautasten, tillverkade av röd eller svart granit. Längst i sydväst står kyrkoherde Jonas Frykstedts nyklassicistiskt enkla kalkstensvård, flyttad 1964. Denna är nedtill kraftigt sprucken, troligen p.g.a. rostande dubbning. I sydvästra hörnet står en obelisk från 1885 över kontraktsprosten Jonas Janzon. Norr om denna ligger den Stockhaus-Åbergiska familjegraven, knuten Tranås säteri. Äldsta vården är en granittumba från 1880 över possessionaten Victor Åberg med fru och barn. Därefter följer en klassiserande vård från 1931 över

T.v. kalkstensliggare över ett barn från 1914. I mitten kyrkogårdens äldsta trädvård. T.h. smidesmästare Strömstedts egenhändigt tillverkade gravvård.

Kvarter E sett från sydost med kyrkoherde Frykstedts vård i förgrunden.

kyrkoentrén. Det rör sig om resliga vårdar från decennierna kring 1900. Titlarna vittnar om socknens högre sociala skikt. Kvarterens vårdar besitter i stort ett högt kultur- och personhistoriskt värde. Det är av vikt att alla vårdar fram till omkring 1930 bevaras på plats.

Nya kyrkogården

Allmän karaktär

Nya kyrkogården har trots sitt sena datum en något sammansatt karaktär. Kvarteren är sinsemellan olika och kompletterade med en minneslund. Kyrkogårdens västra del utgörs av de små kvarteren A och B med en halvrundel mot minneslunden vid deras östra sida. Kvarter A består av nord-sydliga rader av enskilda gravar till sin västra hälft och till sin östra av glest stående småvårdar i allmänna linjen. Kvarter B består av öst-väsliga gravrader. Längs mittgången och kring rundeln är höga idegranshäckar. Kvarter C längs muren i söder består av familjegravar, liksom E längs norra muren. Däremellan är det stora kvarter D med nord-sydliga rygghäckskantade gravrader, tidigare allmänna linjen. Minneslunden upptar rundelns östra hälft och består av en murad rund brunn med vattenlek i form av natursten. Ytan kring

sonen, godsägare Ernst Stockhaus-Åberg, med fru samt de två vårdarna över sönerna. Man kan skönja resterna av en stenram. I norra änden av kvarter F reser sig vinkelbruten vård över musikdirektör Joh. Nylander med polerade jugendslingor. I övrigt märks i E ett smideskors av samma slag som ovan nämnde Strömstedts. De titlar som förekommer vid sidan av nämnda är: nämndemannen, jordbruksinstruktören, hemmansägaren, mjölnaren, arrendatorn, lantbrukaren, trävaruhandlaren, överläraren, kyrkovården och verkmästaren.

Kulturhistorisk bedömning och karaktärisering

Kvarteren E och F är utpräglade högreståndskvarter med enskilda gravar och påkostade vårdar, placerade i anslutning till

Kontraktsposten Janzons obelisk från 1885.

Stockhaus-Åbergiska familjegraven med tumba från 1880 över possessionaten Victor Åberg på Tranås säteri.

brunnen är stensatt, i övrigt är det gräsmatta. Några björkar växer osymmetriskt kring platsen. I västra delen av rundeln är två bänkar placerade.

Gravvårdstyper

Kvarter A och östra hälften av C uppvisar efterkrigstidens vanliga låga vårdar, ofta med klassiserande formspråk. I A är de fr.o.m. 1940-talet, i C fr.o.m. 1960-talet. Sistnämnda avdelas i större ”bås” av häckar. Från 1950-talet finns en rad av resligare, strama, vårdar i C:s västra hälft. Dessa speglar de försök till nyskapande inom gravkonsten vilka vi kan se tydligast i kvarter B. Här finns ett klart modernistiskt formspråk, tydligast uttryckt i fabriker Knut Ehrlins vård. De bakre två raderna är resta, den främre liggande. Alla är de huggna i ljus granit på 1970-talet och av uniform storlek. Samma typ av strama vårdar utmärker de västra raderna från 1960-talet i kvarter D. Kvarter D i övrigt kännetecknas av låga vårdar från 1950-talet tills idag. De östligaste raderna är ännu outnyttjade. Utspritt förekommande är små vårdar som visar på att kvarteret tidigare utgjorde en allmän begravningsyta. Dessa är från 1942-47. Man kan dra slutsatsen att kvarteret togs i bruk österifrån, vilket också bekräftas av ett äldre fotografi. Där syns även en nu igenlagd mittgång, söder om vilken inga gravar tagits upp. Av titlar på dessa vårdar finns bara snickaren och distriktssköterskan. De allmänna gravarna i kvarter A har vårdar från 1937-38. Kvarter E har två rader av liggande granithällar i slänten upp mot kyrkogårdsmuren. Dessa är från 1950-talet t.o.m. 1970-talet. Utförandet är modernistiskt stramt. Likt delar av C är kvarteret uppdelat med häckar. Nya kyrkogårdens enda utpräglade högreståndsgravar är placerade i de båda västra kvarterna av rundeln. I den norra är en stor natursten med bronsörn, rest 1935 över Eric Weyde, textilfabrikör. I den södra kvarten är en likartad natursten över Axel Hermelins släktgrav. I marken är små liggare från 1970-talet tills idag. Titlar är ovanligt på nya kyrkogården. Inom A finns en bankdirektör, två kontorier och två trädgårdsmästare, inom C en hemmansägare och en kyrkovård, inom D två hemmansägare, en kyrkvård, en lantbrevbärare och en byggmästare, inom F en hemmansägare, en byggmästare och en trädgårdsmästare.

Kulturhistorisk bedömning och karaktärisering

Nya kyrkogården är strikt uppdelad i kvarter med olika prägel. Man kan tydligt avläsa skiftena i gravsed och smak under 1900-talet. Från den tidiga efterkrigstidens utsmyckade familjegravar och enkla allmänna linjegravar till dagens minneslund. Häckar och gångsystem skapar ett stramt ramverk. Kvarter A och C har en traditionell karaktär med typiska låga vårdar medan B och västra delen av D har en enhetlig modernistisk prägel av strama resta hällar. D präglas i övrigt av efterkrigstidens vanliga rygghäckskantade vårdar med inslag av allmänna linjens små vårdar som ger ett historiskt djup. E har enhetlig utformning med rader av liggare. Titlar förekommer endast bland de äldre vårdarna och ebbar sedan ut. Nya kyrkogården speglar framväxten av folkhemmet och dess jämlikhetsideal. Det är viktigt att bevara den utpräglade uniformiteten i kvarteren. Nya gravvårdar bör man om

Vy från tornet mot nya kyrkogården.
Rundeln med minneslundan t.h.

Modernistiska vårdar i kvarter B.

Bronsårn på E Weydes 30-talsvård.

Två vårdar från 1945 i allmänna linjen på nya kyrkogården över distriktssköterskan respektive snickaren.

Kvarter E med enbart liggare från efterkrigstiden.

möjligt söka ge en utformning som ansluter till de befintliga i de kvarter som har en mycket enhetlig prägel.

Bårhus

Bårhuset är ritat av arkitekt Johannes Dahl, Tranås, 1921 i tidstypisk klassicism. Den slätputsade byggnaden har en kvadratisk plan och är avfärgad med en gulbruten vit färg. En ”sockel” har målats med grå färg. Åt norr är en port med rusticerad omfattning. Dess ursprungliga pardörrar är klädda med brun rombisk panel. På ömse sidor om porten sitter stora sentida smidesarmaturer. I söder är ett rundfönster samt i öster och väster en lunett. De ursprungliga bågarna med spröjs är av brunmålat trä. Byggnaden bär ett tälttak med kluven spån, smideskors samt hänggränor och stuprör av kopparplåt.

Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården i dess helhet

Säby kyrkogård har liksom kyrkan medeltida ursprung. Längs södra sidan sträcker sig en ny kyrkogård från 1933, ritad av arkitekt Johannes Dahl, Tranås. Kring båda delarna av kyrkogården löper kraftiga kallmurar, vilket är av stor vikt för upplevelsen av två skilda enheter. Ingångarna är konstnärligt utformade med putsade grindstolpar och smidesgrindar av ett högt kulturhistoriskt värde. Viktigt för karaktären är de äldre trädrader av lönn och lind som växer på kyrkogården. Gamla kyrkogården präglas av det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet. Dess rika bestånd av äldre gravvårdar är av avgörande betydelse. Genom dessa och de många titlarna speglas socknens invånare och dess historia. De västra delarna kring kyrkan utmärks av resliga, påkostade vårdar över enskilda gravar. Två stora familjegravar speglar tillsammans med kyrkans stora gravkor den prägel socknen har fått av sina stora gods. Flera kyrkoherdegravar visar på socknens status som moderförsamling. De östra delarna av kyrkogården utgör den s.k. allmänna linjen, gratisgravarna med sina enkla små vårdar. De kan även följas på nya kyrkogården. Bland dessa återfinns några av de få trädvårdar som bevarats på plats bland Smålands kyrkogårdar, detta ger dem ett mycket högt värde. Allmänna linjen är en del av flertalets historia som sällan bevarats. Johannes Dahls klassiserande bårhus från 1921 i sydvästra hörnet ansluter till kyrkobyggnadens karaktär. Nya kyrkogården präglas av symmetri med mittgång mot centralt placerad rundel. Varje kvarter har en enhetlig prägel, särskilt de med strama moderna vårdar. Nya kyrkogården visar på de ändrade idealen under folkhemmet. Den största förändringen under efterkrigstiden har varit igenläggandet av alla grusbäddar och asfalterandet av gångarna. Från vår samtid stammar en

Bårhus, ritat av arkitekt Johannes Dahl 1921 i klassiserande anda.

minneslund på nya kyrkogården, vilken speglar det sena 1900-talets förändrade gravseder.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar ändras och gravrätter återgår och får ny ägare. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och gravvårdar från alla tider.

Sammanfattning

- Säby kyrkogård speglar 1800- och 1900-talens kyrkogårdsideal.
- Kallmurar, grindar med stolpar, trädkrans, allé och andra trädrader är väsentliga delar av kyrkogårdens karaktär vilka man bör sträva efter att vidmakthålla.
- Gravvårdar fram till omkring 1930 har stor betydelse för upplevelsen av en dynamik och ett historiskt djup i respektive kvarter, målsättningen bör vara att bevara dem på plats.
- Gravvårdar med titlar har ett stort värde som historiska dokument.
- Sammanhängande delar av allmänna linjen bör bevaras intakta.
- Restriktivitet bör tillämpas vid gravläggningar på gamla kyrkogårdens västra hälft.
- Nya gravvårdar skall om möjligt utformas i anslutning till befintliga på de delar av kyrkogården där en enhetlig prägel finns.

Referenser

Arkiv

Griftegårdsförvaltningen i Tranås arkiv.

Jönköpings läns museums arkiv. (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA. (JLST)

Tryckta källor

Filén, Thure, *Om Tranås och Säbybygden*, Linköping 1921.

Kulturhistorisk utredning och bevarandeförslag för Tranås kommun. Jönköping 1983.

Kågén, Elis, *Från Tranåsbygden åren 1780-1930*, Tranås 1975.

Pira, Sigurd, *Herrgårdar i Norra Vedbo härad*, Tranås 1944.

Rogberg, Samuel. *Historisk beskrifning om Småland*. Karlskrona 1770.

Sverige. Geografisk beskrivning. Del V. Stockholm 1931.

Sveriges bebyggelse. Landsbygden. Jönköpings län III. Uddevalla 1956.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr:..... B101/03
Beställare:..... Linköpings stift
Fastighetsägare:..... Tranås kyrkliga samfällighet
Rapportansvarig:..... Jönköpings läns museum genom Robin Gullbrandsson
Foto:..... Robin Gullbrandsson
Län:..... Jönköpings län
Kommun:..... Tranås kommun
Socken:..... Säby socken
Fastighetsbeteckning:..... Tranås Säby 6:1
Belägenhet:..... Ekonomiska kartans blad Traneryd 7F 5j
Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv